

Kirkehistorie mellom det globale og det nasjonale

*Professor
Tarald Rasmussen*

Per Ingesman & Nils Arne Pedersen, *Kirkens historie*, Bd 1; Carsten Bach-Nielsen & Jens Holger Schjørring, *Kirkens historie*, Bd. 2 (København: Hans Reitzels Forlag 2012). 802 + 787 s. Kr. 698.

Abstract: The new Danish two volume Church History aims at an integration of a global and a national perspective. The article discusses the handbook with a main focus on the theoretical perspectives applied in the text, including aspects like gender, confessional cultures and a comparative approach to Church History.

Key words: National Church History, Global Church History, Confessional cultures, Denmark, Gender perspective on Church History, Comparative Church History

Kirkehistoriefaget har i vår nordiske sammenheng for lengst forlatt den *konfesjonelle* profilen, – der oldkirken og den lutherske reformasjon hadde en særlig framskutt plass til legitimering av en luthersk kirke og en luthersk teologi. Diskusjonene om kirkehistoriedisiplinen som *teologisk* disiplin (til forskjell fra vanlig historieskriving) har også trådt i bakgrunnen de siste tiårene. I stedet føyer disiplinen seg mer og mer inn i en humanistisk sammenheng som et historisk og kulturvitenskapelig fag blant andre, preget av tverrfaglig åpenhet og samarbeid.

Den store nye kirkehistorien som i fjor høst kom ut på dansk reflekterer da heller ikke nærmere over fagets egenart eller dets teologiske identitet eller andre typer teoretiske eller metodologiske spørsmål. Det reflekteres ikke engang over fastholdelsen av den tradisjonelle teologiske tittelen “Kirkens” historie, i stedet for “Kristendommens” historie som er blitt stadig mer vanlig i nyere framstillinger av denne typen.¹

Faghistorie

Minst like interessant er spørsmålet om kirkehistoriefagets stilling mellom det *allmenne* og det *nasjonale*. Alle de nordiske landene har

---

1. Se for eksempel den 14 bind store *Historie de christianisme*, red. Jean-Marie Mayeur et al. (Paris: Desclée 1990–2000); kommet i bearbeidet versjon på flere språk, deriblant på tysk: *Die Geschichte des Christentums: Religion. Politik. Kultur*, red. Norbert Brox et al. (Freiburg: Verlag Herder 1991–2004).

lagt stor vekt på å pleie sin nasjonale kirkehistorie, på linje med pleien av nasjonalhistorien i videre forstand. På denne måten har fagets legitimeringsfunksjon vært minst like mye innrettet på å knytte det kristne til det nasjonale i hvert enkelt nordisk land som til det felles luthersk konfesjonelle, hvilket har preget de fleste store nordiske kirkehistorieverk.²

To nyere forsøk er gjort på å skrive større allmenne kirkehistorier på nordisk hold etter annen verdenskrig: det første av Hjalmar Holmquist og Jens Nørregaard på 1930-tallet;³ det andre av Sven Gøransson og Torben Christensen i 1969. Begge disse verkene er historiografisk interessante. Begge var preget av en bred tilnærming og en åpen, ikke-konfesjonell profil. Hos Christensen og Gøransson kommer den ikke bare til uttrykk i en bred og grundig behandling både av middelalder og av fransk katolisisme i tidlig nytid, men kanskje aller mest i den programmatisk globale innretningen. Man hadde for alvor tatt inn over seg at kristendommen var i ferd med å bli en global religion, at den hadde flere tilhengere utenfor enn i Europa. Dermed ble det ubetinget største av verkets tre bind viet kristendommen utenfor Europa.⁴

Det tydeligste profilvalget ved det nye danske kirkehistorieverket er at forfatterne legger opp til å forene en allmenn internasjonal og en nasjonal tilnærming til kirkens historie. Dette er en av de få teoretiske pretensjoner som blir uttrykkelig framhevet i det korte forordet. Det er en spennende pretensjon, og det er viktig å vurdere hvordan den er fulgt opp.

Den viktigste trenden i nyere kirkehistorieforskning er utvidelsen av perspektivet for hva det er viktig å undersøke og å skrive om. Lenge har institusjonelle/politiske og ideologisk/teologiske tolkningsperspektiver vært dominerende. De siste årene har også religiøse livsformer og religiøse uttrykk fått en stadig viktigere plass. I katolsk kirkehistorieforskning har dette lenge vært viktig; i nordeuropeisk og protestantisk preget kirkehistorieskriving har det blitt merkbart viktigere gjennom de siste par tiårene.

En vesentlig kvalitet for en god lærebok er klarhet og oversiktighet i framstillingen. Det nye verket er delt opp i tydelige kapitler som tar for seg sentrale temaer i tur og orden. Tekstene er gjennomgående gode å lese. Etter hvert kapittel er det først, i en såkalt "bibliografisk note",

---

2. Sml. *Den Danske kirkes historie bd 1-8*, red. Hal Koch & Bjørn Kornerup, 8 bind (København: Gyldendal 1950 – 1966); *Sveriges kyrkohistoria 1-8*, red. Lennart Tegborg (Stockholm: Verbum) 1998 – 2005; Carl Fr. Wisløff & Andreas Aarflot, *Norsk kirkehistorie 1-3* (Oslo: Lutherstiftelsen 1966 – 1971).

3. Den første utgaven av deres felles 3 binds kirkehistorie kom i årene 1931–1940. Siden er verket kommet i flere omarbeidete versjoner og nytrykk.

4. De to første bindene ble utgitt samlet i 1969. Det tredje, om verden utenfor Europa, kom i 1976.

angitt hvilken litteratur framstillingen i kapitlet bygger på, dernest er det i en egen bibliografi henvist til sentral videreførende litteratur.⁵

I det første bindet har Nils Arne Pedersen skrevet de 300 første sidene om "Oldkirken", mens Per Ingesman har skrevet nesten 500 sider om middelalderen. Utfordringen med integrasjon av det danske spiller ingen stor rolle i dette bindet. Per Ingesman har mot slutten et 30 siders kapittel om "Den danske kirke i middelalderen". Her samler han først trådene fra et par steder i tidligere kapitler der en litt bredere omtale av Danmark også har dukket opp, dels i sammenheng med karolingernes misjonsvirksomhet (365f.), dels i sammenheng med ottonsk misjonsvirksomhet (389–391). På denne bakgrunnen gir han en mer samlet framstilling av utviklingen i Danmark fra 1000-tallet av. Dette grepet fungerer godt. På denne måten får man den europeiske kontekstualisering av det nasjonale, som ofte savnes i nordisk kirkehistorieskriving.

Ingesmans framstilling har en affinitet i retning av det institusjonelle, med en særlig vekt på et *rettshistorisk* perspektiv. Dette er et av hans egne primære forskningsområder, og det har fått en tydeligere plass i denne framstillingen enn det hadde fx hos Christensen/Gøransson. Det er en klar vinning, og helt i takt med nyere kirkehistorisk og teologisk forskning, der de nære båndene mellom rett og religion, mellom rettsvitenskap og teologi, stadig framheves.

Man kan se denne endringen som et av mange uttrykk for avkonfesjonaliseringen av kirkehistorieskrivingen: En sterk vekt på kirkens rettslige forankring har vært et særkjenne ved katolsk, men ikke ved protestantisk kirkehistorieskriving. Og dersom protestanter la vekt på dette som del av middelalderens religion, var det gjerne som del av argumentasjonen for at den romerske kirken var på villspor. Hos Ingesman er blikket et helt annet; her ryddes plass for rettshistorien for å vise prinsipielt hvordan retten og religionen gjensidig er koblet nær sammen.

Kjønnspektiv på kirkehistorien

Men ett perspektiv er overraskende fraværende, både i dette bindet og i det neste. Det er *kjønnspektivet* på kristendommen og dens historie. Det er slett ikke slik at man bør tematisere dette i ethvert kirkehistorisk arbeid. Men i en nordeuropeisk framstilling av hele kirkens historie anno 2012 er det overraskende at det er så svakt til stede som i dette verket.

---

5. Disse bibliografiene er riktignok ikke alltid like ajourført med tanke på den nyeste litteraturen.

Det eneste stedet i bind 1 der kjønn adresseres mer målbevisst som tema, er i omtalen om Santa Chiara og klarissene (492–495). Ut over dette finner man i hele dette bindet kun korte og sporadiske henvisninger til spørsmålet om kjønn eller til kvinners rolle i kirkehistorien. Forfatterne har dermed ikke latt seg inspirere til å fornye den kirkehistoriske læreboksjangeren ved å trekke veksler på den omfattende forskningen som er gjort de siste årene om ulike spørsmål knyttet til kjønn og religion, kjønn og hellighet både i senantikken og opp gjennom middelalderen.⁶

Den svake profileringen av et kjønnsperspektiv er ikke mindre påfallende i bind 2. Og det gjelder særlig i første del av bindet, om 1500-tallet. Teresa av Avilas mystikk beskrives her på en halv side (188), men uten nærmere omtale av det kjønnsspesifikke ved Teresas spiritualitet,⁷ og uten omtale av den virkningshistorien Teresas hellighetsideal hadde i katolsk fromhetsliv både i og ikke minst utenfor Europa på 1600- og 1700-tallet. Loyolas og Teresas spiritualitet omtales dessuten ved siden av hverandre uten at det anlegges noen kjønnsbaserte sammenlignende perspektiver.

Carsten Bach-Nielsen, forfatteren av første halvdel av bind 2, har skrevet om tidlig nytid, altså 1500-, 1600- og 1700-tallet. Framstillingen her er bredt anlagt, og tar sikte på en bred dekning både av ulike konfesjoner og ulike geografiske regioner. Åpningskapitlet i bindet tar særlig utgangspunkt i nye medier, nye kommunikasjonsformer og nye offentligheter.⁸ Dette er en interessant innfallsvinkel. Men netopp derfor kunne det også vært lagt mer vekt på som et gjennomgående tolkningsperspektiv flere steder i framstillingen. Det gjelder for eksempel i teksten om reformasjonen i Zürich, med den sentrale rollen offentlige disputasjoner hadde der, men det gjelder også reformasjonen i Norden (kap. 4). Hva slags kommunikasjonskretsløp var Norden innvevd i, og hva var forskjellen mellom det dansk-norske og det svenske?

---

6. Bare noen få eksempler fra den store mengden nyere viktig og relevant litteratur i en slik sammenheng: André Vauchez, *La sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Age : d'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques* (Roma: École française de Rome 1981); Donald Weinstein & Rudolph M. Bell, *Saints & Society: the two worlds of Western Christendom, 1000-1700* (Chicago: University of Chicago Press 1982); Carola Jaeggi, *Frauenklöster im Spätmittelalter: Die Kirchen der Klarissen und Dominikanerinnen im 13. und 14. Jahrhundert* (Petersberg: Michael Imhof 2006); Rudolph M. Bell, *Holy anorexia* (Chicago: University of Chicago Press 1985) (om Caterina av Siena).

7. En tidlig klassiker på dette forskningsfeltet er Allison Weber, *Teresa of Avila and the rhetoric of femininity* (Princeton: Princeton University Press 1990).

8. En del viktig sekundærlitteratur nevnes i leselisten til dette kapitlet, men merkelig nok ingen titler av Andrew Pettegree, som i internasjonal sammenheng er en av de som har arbeidet mest med dette feltet de siste årene. Sml. for eksempel hans *The Book in the Renaissance* (New Haven: Yale University Press 2011), som for en stor del handler om reformasjonen som medierevolusjon.

Mye av forsknings samtalen om denne delen av kirkehistorien har de siste 30 årene vært preget av en diskusjon om såkalt *konfesjonaliseringsteori*. Bach-Nielsen anvender uttrykket “den konfesjonelle tidsalder” som overskrift over et av kapitlene, men man savner en redegjørelse for den grunnleggende historiske logikken i konfesjonaliseringsteorien: hvordan konfesjonene trass i innbitt gjensidig kamp mot hverandre egentlig strukturelt var ganske like.⁹

Det allmenne og det nasjonale i tidlig nytid

Det tales i teksten flere steder også om ulike religiøse kulturer eller “konfesjonskulturer”¹⁰, men uten at leseren får vite noe nærmere om hva en konfesjonskultur var. I forskningslitteraturen er dette begrepet utviklet nettopp i samtale med og som et korrektiv til de mer konsekvente konfesjonaliseringsteoriene. Uten en liten orientering om dette teoretiske bakteppet blir framstillingen mindre utfordrende enn det man kunne ønsket seg i en moderne lærebok. Den konfesjonaliseringsteoretiske rammen kunne bidratt til å holde fortellingene om Danmark og om resten av Europa enda bedre sammen. I hvilken grad var vi i Norden del av en felles konfesjonaliseringstrend? Eller med vekt på begrepet om “konfesjonelle kulturer”, i hvilken grad var Danmark her del av en felles luthersk konfesjonell kultur, og i hvilken grad bygde man opp en egen variant av dette?¹¹

Spørsmålet om forholdet mellom det allmenne og det nasjonale er nok særlig krevende å håndtere i denne delen av verket, siden fortellingen om den danske nasjonale kirkehistorien nettopp på reformasjonstiden kommer tettere på fortellingen om den allmenne protestantiske kirkehistorien enn i noen annen periode. Historisk betraktet var Danmark en viktig aktør i reformasjonsbevegelsen, og de lutherske lederne i Wittenberg oppfattet det på samme måte. Samtidig er også forskningshistorien her langt på vei preget av det doble tilløpet: en dansk forskningstradisjon med Martin Schwarz Lausten i spissen har fokusert særlig på Danmark og levert imponerende resultater på dette feltet. I langt mindre grad har man forsøkt seg på det ganske

---

9. Sml. for eksempel Ernst Walter Zeeden, *Konfessionsbildung: Studien zur Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform*. Stuttgart 1986, for en av de tidligste redegjørelsene for denne parallelliteten konfesjonene imellom. Foregangsmann for utvikling av konfesjonaliseringsteori har siden ellers vært Heinz Schilling, som her gjennom de siste 20 årene har utgitt en rekke viktige arbeider.

10. Se Thomas Kaufmann, *Konfession und Kultur: lutherischer Protestantismus in der zweiten Hälfte des Reformationsjahrhunderts*, Tübingen 2006.

11. For eksempel presenteres Niels Hemmingsen s. 226-227 uten at det settes i sammenheng med “den annen reformasjon” som omtales s. 233f.

nærliggende prosjekt som dette nye verket nå har gitt seg i kast med: nemlig å koble den danske fortellingen om reformasjonen tettere sammen med den allmenne.

Bach-Nielsen forsøker seg på en slik integrering ved å la 2 av 12 hovedkapitler handle om “Norden”. I praksis vil det for 90% si om Danmark. De to kapitlene heter “Reformationen i Norden” og “Ortodoksiens tidsalder i Norden”. Dette er et forskningsfelt forfatteren er godt fortrolig med, og framstillingen byr på spennende lesning. Men teksten kunne også her godt vært mer offensiv i retning av å knytte det nordiske eller det danske sammen med det allmenne, og la fortellingene om det danske og det europeiske berike hverandre tolkningsmessig.¹² Med de “nordiske” overskriftene som brukes i denne delen av verket, ville det også vært nærliggende å gi en del mer plass til Sverige, både som del av Norden og som en spennende sammenligning til det danske. Særlig påfallende er dette misforholdet i kapitlet om “Ortodoksiens tidsalder i Norden” (253–282), der Sverige (som i løpet av 30-årskrigen overtok hegemoniet som luthersk stormakt i Norden) omtales på en halv side, mens de øvrige 28 siden vies Danmark.

En viktig del av reformasjonsforskningen har de siste årene befatet seg med forholdet mellom reformasjon og senmiddelaldersk monastisk tradisjon. Bach-Nielsen legger i sin presentasjon lite vekt på dette. Imidlertid brukes det konfesjonelt pregede tolkningsbegrepet “spiritualisme” relativt ofte (bl.a. i egne avsnitt med dette ordet i overskriften s. 67–68 og s. 92–93), uten å bli definert på en tydelig måte. Den gamle reformasjonshistoriske merkelappen “spiritualisme” burde nok erstattes med nye og mer presise begreper.

Den siste delen av bind 2 er viet tiden fra 1800. Også her møter man noen utfordringer som er vanskeligere å håndtere enn for eksempel når det gjelder middelalderen, der man mer kan holde seg til en slags tematisk kanon som håndbokforfattere i store trekk er enige om. Som reformasjonen byr på utfordringer når det gjelder å overvinne *konfesjonelle* framstillingsrammer, byr kirkehistorien etter 1800 først og fremst på utfordringer når det gjelder å overvinne *nasjonale* rammer. Disse siste utfordringene er minst like vanskelige som de første. De konfesjonelle rammene kan overvinnnes ved at man prøver å dekke alle konfesjonelle hovedtradisjoner innen en teoretisk ramme hentet fra diskusjonen om konfesjonalisering. Men de nasjonale rammene kan ikke godt overvinnnes etter tilsvarende prinsipper. Man kan her

---

12. Samordningen av en dansk og en allm enn kirkehistorie har lyktes bedre i kapitlet om pietismen (“Pietisme mod og med staten”, s. 283 – 316). Her er den danske historien på en fin måte flettet sammen med en bredere europeiske historie, som både inkluderer Tyskland og i England (metodismen).

ikke like lett bare utvide repertoaret og skrive om stadig flere land, i og utenfor Europa.¹³

Det er også vanskeligere å finne gode teoretiske rammer for en framstilling av kirkehistorien etter 1800. Konfesjonaliseringsteorier av ulike varianter har tross alt den fordel ved seg at de hele tiden tar høyde for religion som noe viktig; ja endatil som en sentral faktor i samfunnsutviklingen. Det er tale om integrerte teorier som for det meste er utviklet av historikere, men de handler like mye om religion som om politikk eller kultur. For den nyeste tid har vi ikke uten videre teorier av denne typen å ty til. Vi har rett nok teorier om modernisering,¹⁴ om industrialisering,¹⁵ om utviklingen av velferds-samfunn/velferdsstat. Alle disse teoriene har også en plass for religionen. Men i alle tilfellene er det også slik at teorien har sitt viktigste fokus andre steder enn på det religiøse feltet.

I tillegg til disse overordnede utfordringene kommer den spesielle med integrasjonen av det danske. I en lærebok forventer man gjerne at den nasjonale kirkehistorien skal framstilles relativt utførlig fram mot egen samtid. Og samtidig er denne historien her på en helt annen måte enn på reformasjonstiden bare én av mange historier om moderne kristendom.

Hvordan har Schjørring møtt disse utfordringene? Noen enkle kvantitative observasjoner gir en del av svaret: av 11 kapitler fordelt over 360 sider er to kapitler viet kristendommen utenfor Europa, mens to er viet Danmark. I tillegg bruker Schjørring i kapittel 17 om "Kirken og den industrielle revolusjon" Danmark som ett av tre eksempler. Endelig har han i slutten av bindet skrevet et stort kapittel om "De nordiske folkekirker i det 20. århundre" (s. 687 – 720). Her dreier det seg ikke lenger bare om den danske nasjonale kirkehistorien; tvert om forsøker han å fange inn "specifikke træk i Danmark" mot bakgrunn av et bredere bilde av felles trekk ved de nordiske folkekirkenes.

Dette siste kapitlet trekker opplagt veksler på Schjørrings egen forskning, og utgjør et ytterst spennende innsalg i verket. Samtidig representerer det en type teoretisk tilnærming – med vekt på det nordiske som formidlingsstørrelse mellom det nasjonale og det allmenne – som

---

13. Litt av dette var det som skjedde da Christensen/Göransson skulle ta inn over seg den globale virkeligheten for moderne kristendom på 1970-tallet med sitt 3. bind om verden utenfor Europa. Dette bindet ble langt større enn begge de foregående, og ble nok også i mindre grad brukt som studiebok

14. Linda Woodhead, *An Introduction to Christianity* (Cambridge: Cambridge University Press 2004), Part II: The Modern Revolution" er et eksempel på en historisk framstilling av nyere kristendomshistorie innen modernitetsteori som styrende referanseramme.

15. I Hugh McLeod, *Religion and the people of Western Europe, 1789-1989* (Oxford: Oxford University Press 1997), spiller en overordnet referanseramme om industrialisering en viktig rolle.

man kunne ønsket seg mer av også andre steder i verket. Nettopp slik kan man nærme seg det interessante spørsmålet om det spesifikke ved det danske i et historisk-komparativt perspektiv. Man forteller ikke bare historiene om det europeiske og det danske ved siden av hverandre, man bruker heller ikke bare det danske som eksempel på mer allmenne trekk ved kirkehistoriske trender, men stiller på bakgrunn av mer allmenne trekk et mer målbevisst spørsmål om det særegne ved det danske.

Tilsammen får man i denne siste delen av bindet gjennom ca. 100 sider en ganske god oversikt over dansk kirkehistorie de siste to hundreårene, og man får i tillegg noen glimt av utviklingstrekk ved kristendommen utenfor Europa. Her legges en hovedvekt på innordningen av ikke-europeiske utviklingstrekk i relasjon til internasjonale økumeniske prosesser. Man kan kanskje spørre om ikke de sterke pentekostale strømningene i global kristendom er kommet for svakt fram i hovedfortellingen.¹⁶ Schjørring sier noe om dette i sin "Afslutning" av sluttkapitlet s. 744-745, men svært lite på de foregående sidene. Sluttkommentarene om dette blir dermed hengende litt i løse lufta.

Tre kapitler i denne siste fjerdedelen av verket har en uttrykkelig konfesjonell tilnærming til den store fortellingen om kirken i moderne tid. To av dem handler om den katolske kirke (og litt om den russisk ortodokse kirken), mens det tredje handler om "Protestantismen og Første Verdenskrig". Tysk protestantisme spiller også en sentral rolle i kapitlet "Kampen om religion i det offentlige rom" (om de tyske kirkene og andre verdenskrig). Ved siden av historien om Danmark har Schjørring altså valgt seg ut noen hovedtemaer med særlig relevans sett fra et dansk synspunkt, og på den måten fått belyst de store spørsmålene om det nasjonale i forhold til det allmenne.

Det viktigste savnet i denne siste delen av verket er kanskje en noe større allmenn vekt på selve *religiøsitetens* historie. Det politiske og det teologiske står i sentrum for framstillingen. Kanskje kan det til en viss grad forsvares under henvisning til at nyere forskning på spiritualitet og religiøsitet har hatt mer fokus på eldre perioder enn på de siste to hundreårene. Likevel kunne det vært spennende å lese litt mer om hvordan religiøsiteten har forandret seg i sekulariseringens tidsalder, eller hva det er uttrykk for når pentekostale kristendomsformer har vunnet så sterkt fram i verden de siste tiårene.

Det er lett å forstå at teamet som står bak den nye danske kirkehistorien har brukt en del år på å komme i mål med verket. Samlet sett er det all grunn til å gratulere Århus-miljøet med det resultatet som nå foreligger, som bør kunne være til glede og nytte for lesere ikke bare i Danmark, men i hele Norden.

---

16. Se for eksempel Philip Jenkins, *The Next Christendom: The Coming of Global Christianity* (Oxford: Oxford University Press 2007).